

טעם למנהג "שבת פון די געלע מצות"

מאת הרב ישראל נאה שליט"א

א. ניקוד החלות במפתחות ב. משיחת חלמון ביצה על החלה

א. טעמים רבים נאמרו אודות מנהג "שבת פון די געלע מצות" – ('שבת שלאחר הפסח' שמברכין בו חודש אייר), שבין השאר, מנקדים את בצק החלות במפתח:

ב. יצוטט כאן לשון ספר 'טעמי המנהגים' (סי' תקצו. עפ"י 'אוהב ישראל'. לשביעי של פסח): "טעם למה שמנקדין¹ ה'לחם משנה' בשבת אחר הפסח, במפתח דוקא? ומנהג אבותינו בודאי תורה היא. הנה י"ל על דרך הכתוב (שה"ש ה, ב): 'פתחי לי אחותי רעיתי'. וידוע מאמר חז"ל [עפ"י 'שהש"ר' (ה, ג) ור"י בסי' יחידים' בהקדמה], שהש"י, מבקש מכנסת ישראל: '[בני! פתחו לי [פתח] כחודו של מחט, ואני אפתח לכם [פתח] כפתחו של אולם'. וידוע דכנ"י – 'כלה' קרואה, [ב'שה"ש'] וגם נקראת בבחינת 'לחם', על דרך: 'כי אם הלחם אשר הוא אוכל' (בראשית לט, ו). [ע"י 'זה"ק' (ח"א, מז:)]. והנה ידוע [ע"י (שם שם, קנא)] דבפסח היו כל השערים ומוחין עילאין פתוחים, ואח"כ ננעלו התרעין, וצריכין אנו לפותחן. ולכן אנו מנקדין הלחמים הק' משבת זו במפתחות, לרמז בזה, שאנו פותחין מעט ע"י מצות שבת, 'וה' הטוב יפתח לנו את אוצרו הטוב', ויצי' שחקים ממעל ודלתי שמים יפתח'. וכאשר נתן לאבותינו במדבר את המן בחודש אייר שמברכין בשבת זו".

א. בגמ' (ריש תענית) מובא: **"ג' מפתחות** בידו של הקב"ה שלא נמסרו ביד שליח, ואלו הן: [א] **מפתח של גשמים**. [ב] **מפתח של חיה** [ג] **ומפתח של תחיית המתים**. מפתח של גשמים [מנין]³ דכתיב (דברים כח, יב) **"יפתח ה' לך את אוצרו וגו' לתת מטר ארצך** בעתו'. **מפתח של חיה** מנין, דכתיב (בראשית ל, כב) **"ויזכר אלקים את רחל וגו' ויפתח את רחמה"**. **מפתח של תחיית המתים** מנין, דכתיב (יחזקאל לו, יג) **"וידעתם כי אני ה' בפתחי את קברותיכם"**. במערבא אמרי: **אף מפתח של פרנסה**, דכתיב (תהלים קמה, טז) **"פותח את ידך" וגו' ור"י מאי טעמא לא קא חשיב להא? א"ל, גשמים, היינו פרנסה"**. [וצרף: "גשמים וכו'" – וכבר חשדנא ליה]⁴.

ב. מפתח של 'חיה', הכוונה היא, לילולדת ולהריון⁵ או לעקרה, כמובא במדרש ('דב"ר' (ז, ו). וביזה"ק' כמה פעמים):
"מפתח של עקרות"⁶ (במקום 'חיה' וב'ב"ר' (שם): **"מפתח של רחם"**). **ובתרגום ירושלמי** (עה"פ 'ויזכור וגו' את רחלי וגו') מובא: **"ארבעה מפתחין דאינון מסירין ביד רבון כל עלמא ה', ולא מסר יתהון, לא למלאך, ולא לשרף. מפתח מטרא, מפתח פרנסה, מפתח קבריא, מפתח עקרתא. מפתח מטרא - דכן כתבא מפרש 'יפתח ה' לך את אוצרו הטוב' וגו'. מפתח פרנסה - דכן כתבא מפרש 'פותח את ידיך' וגו': מפתח קבריא - דכן כתבא מפרש 'בפתחי את קברותיכם' וגו', ומפתח עקרתא - דכן כתבא מפרש 'ויזכור אלהים את רחלי וגו'."**⁶

1. י"ג: "מנקבין". 2. לקט רוב הטעמים על מנהג זה, הובא ע"י הרה"ג ר' אליהו נאה שליט"א. במאסף 'אסיפת חכמים' (יו"ל ע"י חסידי באיאן, ביתר, ניסן תשע"ה). 3. כ"ה הגירסא ב'דק"ס' (תענית שם). וכ"ה במדרש (יב"ר עג, ד). 4. ב'פירושי סידור התפילה לרוקח' (עמ' שיט. תפילת י"ח): "אתה גיבור נ"א תיבות. כנגד ד' מפתחות ביד הקב"ה. במפתח של גשמים: 'פתח השם לך את אוצרו' כ"ג תיבות. ובמפתח של מזונות: 'פותח את ידך' ז' תיבות. ומפתח של יולדת: 'ויזכור אלהים את רחל ויפתח את רחמה' י' תיבות. ובמפתח של תחיית המתים: 'בפתחי את קברותיכם' י"א תיבות. הרי נ"א תיבות". בס' 'פרשת דרכים' (דרוש אחד ועשרים), האריד בנידון 5. ור' תוס' (נדה טז: ד"ה מלאך) וב'תוס' הרא"ש' (שם), ובעי"ר. 6. כ"ה ב'מדרש תהלים' (מזמור עח).

הקשר בין ג' מפתחות הללו, לבין חג הפסח ול"שבת פון די געלע מצות":

ג. 'מפתח של חיה' - בבראשית (יא, ל. כה, כא. כט, לא) נאמר שהאמהות ע"ה היו עקרות. ובחז"ל (יבמות סד.)⁷ אמרו עוד, כי אבותינו היו עקורים. ובניסן נולדו, כמוזכר בגמ' (ר"ה יא.): "ר"י אומר, בניסן נברא העולם, בניסן נולדו אבות וכו' בפסח נולד יצחק" – לכו"ע.⁸

ד. 'מפתח של תחיית המתים' – במס' מגילה (לא.) אמרו: "שבת שחל להיות בחוה"מ וכו' פסח וכו' אפטורי בפסח העצמות היבשות" (יחזקאל לו.). ומובא בראשונים⁹ בשם רב האי גאון: "שמעתי מפי חכמים, כי תחיית המתים עתידה להיות בניסן כו' ומשו"ה בניסן מפטירין 'העצמות היבשות'". וי"א בשמו שהכוונה לפסח.¹⁰

ה. 'מפתח של גשמים' - היינו 'פרנסה' (כאמור לעיל). מאידך אמרו (משנה ר"ה א, ב): "בד' פרקים העולם נידון, בפסח על התבואה". ובגמ' (שם טז.): "מפני מה אמרה תורה הביאו עומר בפסח? מפני שהפסח זמן תבואה הוא. אמר הקב"ה, הביאו לפני עומר בפסח, כדי שתתברך לכם תבואה שבשדות". ופירושו המפרשים, כי אין הכוונה על התבואה בלבד, אלא גם על כל אשר יחסר לאדם. (וראה 'זה"ק' (ח"א. רכו:) ועוד).

המפתחות – ל'סימנא מילתא'!!

ו. לאור כל האמור, נראה לומר, כי הטעם למנהג הטבעת צורת מפתחות על החלות או אפיית חלות בצורת מפתחות וכדומה בחודש ניסן – בשבת שלאחר הפסח, הנו זה:

אנו פונים לבורא יתברך שג' המפתחות (או ד') הללו בידו, ומניחים אנו מפתחות ל'סימנא מילתא' (כמו הסימנים ב'ראש השנה'), ומבקשים מהקב"ה שייטיב עמנו, ויפקוד את כל העקרות שבישראל שיוושעו בזש"ק, וכל הלידות יהיו בנקל. ושיושפע עם ישראל שפע רב ויפתחו שערי פרנסה, ולא יצטרכו כלל ישראל לא זה לזה, ולא לעם אחר. ובקשה אחרונה חביבה: שנוזה בקרוב לראות ולהיות בתחיית המתים.

ב. משיחת חלמון ביצה על החלות

ז. מכאן אנו באים להטעים טעם למנהג המובא בספרים, שמושחים את החלות בחלמון [או בחלבון] ביצה עד שתהא צהובה, אשר הנו אחוז וקשור לטעם האמור על 'המפתחות', ודומה לטעם האמור על הביצה שמניחים בקערה של פסח - לשיטת כמה ראשונים – טעם השייך לגאולת ישראל והוא: מובא בס' 'ארחות חיים' (ליל פסח. סי' יב. ומשם בס' 'כלבו' סי' נ וע"ר) וז"ל: "ואמרין בירושלמי [שאינו לפנינו], שמנהג לקחת זרוע וביצה כלומר, 'בעא' רחמנא למיפרק יתנא בדרעא מרממא" [תרגום של 'ביצה' – 'ביעא']¹¹.

נוטריקון של 'מפתח'

ח. מצאתי, כי בתיבת "מפתח" מרומזים כל ג' מפתחות הללו. 'פ' – היינו "פרנסה". 'ח' – היינו "חיה" ו'מ' ו'ת' היינו, ר"ת: "תחיית מתים". [אולי הקדימוני בזה].

"גאולה מצות"

ט. לפי האמור, יוצדק מה שמובא ב'אמרי פנחס השלם' (שבת אחר הפסח אות ריז): "מה שקורין העולם 'געלע מצות' הוא טעות, אלא צ"ל: 'גאולה מצות'". וכן מובא בס' 'ישמח ישראל' (פר' תזריע או"ג) ועוד. ובס' 'עטרת ישועה' (להרה"ק ר"י מדזייקוב. שבת אחר פסח) גם מקשר את המנהג לגאולה הע"ל: "נוהגים לנקוב במפתח – מפתח אתון פ'ת' ח"ם". לרמז, לחטוף חזרה הפ"ת ח"ם מבני ח"ם. שלא יקחו הם השפע. ורק תחזור השפע לישראל, כמו שהי' במצרים, שזכינו לביזת מצרים ולביזת היס".

מנהג המפתח אצל יהודי תוניס

י. מעניין לציין, כי היה נהוג בין יהודי תוניסיה – ג'רבה. כי בליל ר"ח ניסן. היו מגישים לשלחן קמח מחיטה ושעורה, דוחן וסוכר עם בקבוק שמן. ובעה"ב היה לוקח בידו מפתח ומתחיל לערבב את הקמח עם השמן, ובעת שהיה מערבב היה אומר תפילה קצרה בערבית שהקב"ה יפתח שערינו. כך עשו אחריו כל בני הבית. (ג'רבה יהודית עמ' 84).

7. ראה 'ב"ר' (פמ"ה) ו'שהש"ר' (פ"ב). 8. עיי' תוס' שם (כו. ד"ה כמאן וכו' אליבא דר"י). 9. 'רייץ' אבן גיא' (בס' 'מאה שערים' ח"ב עמ' קו) ובטווא"ח (סי' תצ). 10. ס' 'תניא' (לאי מהראשונים. סי' נג) ובס' 'האשכול' (הל' סדר פרשיות והפטורות לכל שיו"ט) הלשון: "מסורת בידינו, כי תח"מ" וכו'". 11. מובא גם ב'ספר המנהגות' (עמ' 156).